

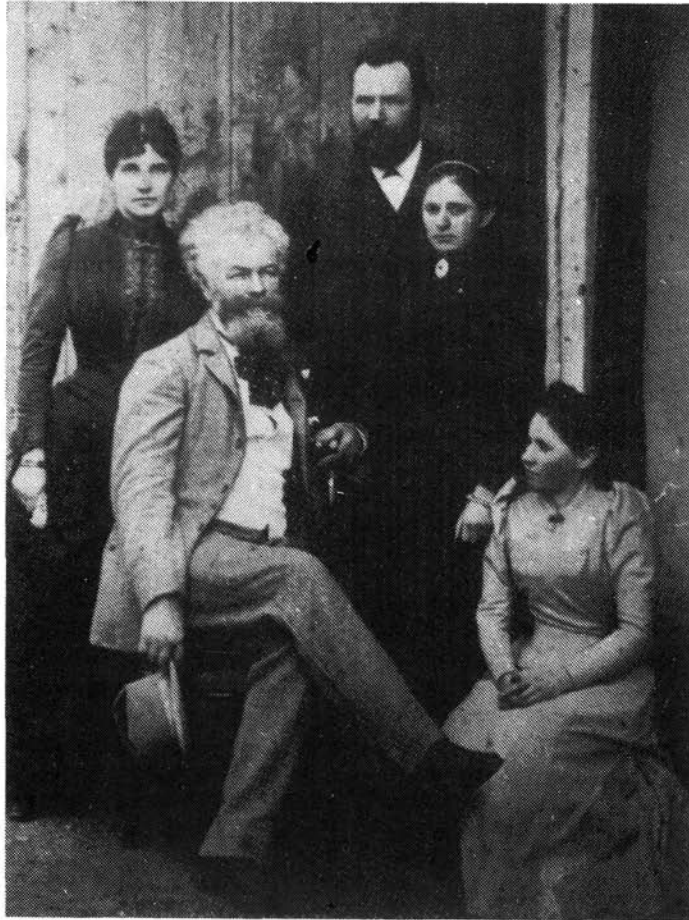
MUNKÁCSY MIHÁLY KRISZTUS-KÉPEI AMERIKÁBAN

SZ. KÜRTI KATALIN

A Munkácsy-életmű vitatott darabjai a Krisztus képek: az 1881–1896 között festett *Krisztus Pilátus előtt*, *Golgota* és *Ecce homo*. A két utóbbit már a kortársak is élesen kritizálták, észrevéve a *Golgota* szerkezeti hibáit, az *Ecce homo* színbeli fagyosságát és elbeszélő jellegét. Az élőkép-, sőt panoptikum jellegre Fülep Lajos irányította a figyelmet, s ezt hangsúlyozta Pernecky Géza is.¹ Tárgyilagosan írt a trilógiáról Végvári Lajos, aki a Munkácsy oeuvre szerves részének tartja a nagy képeket. Szerinte „*a betyárok, a csavargók, vagy akár Krisztus alakja, szembeszegülés a korrallal – hősiesség, prófétai magányosság, amely nem érhet célt (. . .) Munkácsy humanisztikus elképzelései az igazság és hamisság ellentétéről – amelyek lényegében plebejus tárgyú képeinek is a magját képezik – serkentették arra, hogy a bibliai témákhoz forduljon: hiszen itt feltalálhatta azokat a mély emberi konfliktusokat, amelyek minden időben felgyújtották művészi invencióját*”.² E rövid dolgozat keretében áttekintjük a Krisztus-képek keletkezésének és fogadtatásának történetét, különös tekintettel a két első kép amerikai útjára.³

A *26 éves Munkácsy Siralomház* című művének Salonbeli sikere ösztönözte a párizsi letelepedésre. Ott egy ideig folytatta magyar plebejus tematikáját (*Falu hőse, Újoncok, Két legény az asztalnál*), de a 70-es évek derekán már urbánus (*Zálogház, Múterem, Éjjeli csavargók, Baba látogatói*), majd művelődéstörténeti képeket festett. A *Milton* sikere, európai diadalútja (1878) arra ösztönözte, hogy még nagyobb és még egyetemesebb témát válasszon. Így jutott el a hetvenes évek végén a biblikus témáig, amelynek ötletét menedzsere, Karl Sedelmeyer egyértelműen saját sugallatának tulajdonította. Könyvében így emlékezett egy 1879 tavaszán történt esti beszélgetésre, saját szavaira: „*Miért ne válasszuk rögtön minden idők legnagyobb vértanúját, Krisztust, az istenembert, aki az egész emberiségért halt meg?*”.⁴ Munkácsy olvasgatni kezdte az újszövetséget, annak passió jeleneteit, majd *Ernest Renan* „*Vie de Jesus*” című könyvét, Lev

1. *Fülep Lajos*: Magyar művészet (Bp. 1923) 122–131. p. és *Pernecky Géza*: Munkácsy Mihály (Bp. 1970).
2. *Végvári Lajos*: Munkácsy Mihály élete és művei (Bp. 1958), Munkácsy Mihály (Bp. 1961), Munkácsy Mihály 1844–1900. (Bp. 1983). Idézet innen, a 71. oldalról.
3. *Sz. Kürti Katalin* írásai a trilógiáról: Debrecen, Déri Múzeum, Munkácsy-terem = Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 233. sz. (Bp. 1986. és 1987.), Munkácsy Krisztus képei Amerikában = Művészet, 1988, XXVIII. 11-12. 45-49. p., Munkácsy sorsa = Magyarország, 1988. XXV. 16. 58. p., Munkácsy Krisztus-trilógiája (Megjelenés előtt a Gondolat Kiadónál).
4. Sedelmeyer sorait idézi Végvári 1958. i. m. 211. p. Sedelmeyer rosszul emlékezett, 1880-at írt, de a beszélgetés előbb, 1879-ben lehetett.



1. kép. Ismeretlen (Schabinszky?) felvétel: Munkácsy és mezőkeresztesi rokonai, 1882
(A képek a 4. felvétel kivételével F. Molnár Erzsébet reprodukciói)

Tolsztoj *Anna Karenináját*.⁵ Sokat beszélgetett tervéről szomszédjával, Gustave Doréval, magyar festőbarátjával, Zichyvel és az orosz Antokolszkijjal. *Gustave Doré* (1832–1883) 1864-ben adta ki biblia illusztrációit, majd sorra festette biblikus képeit (*Pilátus feleségének álma*, *Krisztus elhagyja a praetóriumot*, *Ecce homo*, *Feltámadás*), amelyeket 1873-ban és 1883-ban Londonban is bemutatott.⁶ *Antokolszkij* (1843–1902) Párizsban és Rómában élt, egyik legismertebb szobra a *Krisztus a nép előtt* volt. *Zichy Mihály* 1871-ben jött Párizsba. Már előzőleg támadták *Messias* című képét, amelyen glória

5. Renan *Krisztus élete* című könyve 23 kiadást ért meg 1863–1890 között. Tolsztoj *Anna Kareninája* 1877-ben jelent meg. Egyik hőse Mihajlov orosz festő, aki *Krisztus Pilátus előtt* című – Renan szellemében festett – képét mutatta be Vronszkijéknak. Alakját Ivanov orosz festőről és Antokolszkij szobrászról mintázhatta Tolsztoj.

6. A katalógusok xerox másolatai a Déri Múzeum képzőművészeti adattárában találhatóak.



2. kép. Ismeretlen párizsi fotós:
Beállított modellek a Krisztus Pilátus előtthöz, 1880

nélkül ábrázolta Jézust. Munkácsy Mihály 1879–80-ban gyűjtötte a modelleket, kosztümöket, könyveket, és tanulmányozta az európai múzeumok (London, München, Bécs, Amszterdam, Brüsszel, Antwerpen, Drezda) Krisztus témájú képeit. Különösen nagy hatással volt rá a velencei Scuola di san Roccóban lévő Tintoretto-sorozat.⁷ Harminc vázlat és öt kompozíciós tanulmány után 1881 húsvétjára készült el a *Krisztus Pilátus előtt*, 1884 húsvétjára a *Golgota*, (amelynek először *Consummatum est*, azaz *Elvégeztetett* címet adott). A párizsi bemutatókat európai diadalút követte: Bécs, Budapest, Berlin, Hamburg, Rotterdam, Amszterdam, Brüsszel, Varsó, Stockholm, Christiana és Anglia, Skócia, Észak Írország majd minden nagy városa fogadta a két képet külön-

7. Munkácsy nászútján, 1874-ben látta e műveket, de nincs kizárva, hogy később, 1880–84 között is járt Velencében.

külön, egy-két év különbséggel.⁸ Amerikában majdnem egyszerre, pár hónap eltéréssel mutatták be a *Krisztus Pilátus előtt* és a *Golgotát* 1886–87-ben, s azok ott is maradtak (csak egyszer, az 1889. évi párizsi világiállítás idején hajóztak vissza Európába).

A Krisztus képek Amerikába vitelét 1886-ban határozta el Sedelmeyer. Jó előre látta a közelgő gondokat: Munkácsy népszerűségének hanyatlását (a *Mozart halála* kudarc után) elhatalmasodó betegségét, másrészt azt, hogy Amerika még kiaknázatlan, jó felvevő piac, ahol Munkácsy képeivel nagy esélyei lehetnek. Ezért vitt 1886 nyarán amerikai milliomosokat a műterembe, ezért melengette az ötletet, amit Munkácsy így jelzett feleségének, Cecile-nek 1886. június 16-án és 17-én írt levelében: „*Sedelmeyer most volt nálam . . . arról álmodik, hogy Amerikába megy, hogy elébemenjen az üzletnek, ha már az üzletek nem jönnek elébe . . . Rábeszél, hogy menjek vele Amerikába arcképeket festeni és milliomosként hazatérni. Krisztusomnak amerikai kiállításán kérőd-zik. De nem talál rá vállalkozót, tehát ő maga akarja megkockáztatni*”.⁹ Később Sedelmeyer így fogalmazta meg az Amerikába vitel okait: „*kötelező hála illeti azt az Amerikát, amelynek műpártolói elsőként ismerték fel a nagy művész zsenialitását . . . Ha Magyarország a szülőföldje, Franciaország művész hazája, egyre inkább Amerika lesz művei végső, maradandó otthona*”.¹⁰

Ez a megállapítás igaz volt. Az ismeretlen fiatalembert, annak idején, Düsseldorfban John R. Tait újságíró és Willstaek vasgyáros látogatta meg. A milliomos 1870-ben megvásárolta és Amerikába vitte a *Siralomházat*, a *Milton* pedig a New York-i Lennox Library termékét díszítette 1879-től, miután Robert Lennox Kennedy megvásárolta a nagybátyjáról elnevezett könyvtár számára. Csendéletek, szalonképek sora volt már New Yorkban, William Henry Vanderbilt, William Astor, Henry Marquand, August Belmont, Moris K. Jesup, Judge Hilton, Ferdinand Blumenthal, C. J. Osborn, O. D. Munn, Robert Stuart tulajdonában, W. E. Waltersnél Baltimore-ban, Gibson (Philadelphia) és Rice (Boston) gyűjtők, milliomosok otthonában.

1881 áprilisában egy nagy tanulmány jelent meg a „The American art rewiew”-ben John R. Tait tollából, több festmény, rajz reprodukciójával, Munkácsy arcképével. Tait áttekintette Munkácsy életét és leírta az Amerikában található művek egy részét.¹¹

Nem akármiert vitte tehát Sedelmeyer Munkácsy kiállítását Amerikába, súlyos milliósokat remélt. A művészt is biztosította: nagyszámú és jól megfizetett portrémegrendelést kap odaát. Sedelmeyer megtalálta a számítását, Munkácsy kevésbé.

A műgyűjtő nagy propaganda-hadjárattal előzte meg és kísérte a kiállítást. Már a hetvenes évek végétől kiépítette kapcsolatait az amerikai sajtóval, erre példa a „The Baltimore Sun”, a „The New York Herald” és a „The American Register” 1881-es párizsi tudósítása, s az utóbbi célzása: reméli, hogy a nagy kép egyik hazájabeli híres gyűjtő tulajdona lesz. A népszerűsítést célozta a Bukovics Ernő által írt és szerkesztett katalógus, ill. könyv. Ez a reprezentatív album a *Krisztus Pilátus előtt* című képet elemelte, Munkácsy-életrajzot, valamint az 1881–85 között megjelent angol, francia,

8. A párizsi bemutató és az európai vándoroltatás francia, angol, német, svéd, norvég nyelvű cikkeit, reprodukciókkal együtt egy díszes album mutatta be, amelyet Sedelmeyer adott ki. Ld. N. N.: *Christ before Pilate* (Paris, 1886) című kötetet (ez, későbbi utalás szerint, Bukovics Ernő munkája), amelynek segítségével pontosan rekonstruálható az útirány. A második kiadás lett az amerikai bemutatók propaganda anyaga.

9. Munkácsy Mihály válogatott levelei – a továbbiakban: MMVL – (Bp. 1952). Szerkesztette és az idegen nyelvű leveleket fordította: *Farkas Zoltán*, a bevezetőt írta: *Végyvári Lajos*. Idézet a 156. és 157. számú levélből, 142. p.

10. *NN*: *Christ before Pilate*, II. kiadás. 2. p.

11. *John R. Tait*: *Michael Munkacsy = The American art rewiew*, 1881, No. 18. 235–43. p. és képek.

német, svéd, norvég nyelvű kritikákat, reprodukciók sorát és egy műlapot: a Krisztusfej rézkarcú változatát tartalmazta.¹²

Sedelmeyer már november elején áthajózott a festményekkel és könyvekkel, s megkezdte a kiállítás előkészületeit. Munkácsy is követte őt november 14-én, a La Champagne postahajón. Keservesen meggyötörte a tizenöt napos tengeri út, de fényesen kárpótolta a fogadtatás, amelyben része volt a kinn élő magyarok spontán lelkesedésének. Úgy várták és köszöntötték, mint annak idején Kossuth Lajost.

1886. november 19-én nyílt meg a kiállítás New Yorkban a 23. utcán lévő Old Tabernacle kiállító termében. Munkácsy így számolt be feleségének az eseményekről: „... . E pillanatban Sedelmeyer úrnál rendezkedtem be, szemben kiállításommal, és írás közben az ablakon át szemlélem a mozgalmat, mely szemem előtt gördül le, mert a meghívottaknak szóló kiállítás két órája nyílt meg és a Rochefoucauld utcai jelenetek nagy megelégedésre megismétlődtek, de természetesen nem vagyok jelen.”¹³

Munkácsy ünneplésében nagy szerepet vállalt a magyar származású Pulitzer József. A kint élő magyarokat újságai révén mozgósította, szervezte a fogadást, az ünnepléseket. Ezek a sorok olvashatók a „The World” 1886. november 14-i számában, Munkácsy érkezése előtt: „A modern mesterek között talán a legnagyobb, de feltétlenül a legeredetibb és legerőteljesebb,” majd az érkezéskor „Éljen Munkácsy Mihály!” magyar nyelvű felirat.

Pulitzer volt a fogadóbizottság elnöke, ő szónokolt a Delmonicónál megtartott banketten, amelyen – többek között – Hewitt polgármester, Depew szenátor, valamint az egykor Kossuthot fogadó Henry Ward Beecher prédikátor vett részt. A „The World” cikkei számot adnak Munkácsy programjáról és nyilatkozatairól.¹⁴ November végén Washingtonba tett látogatást, ahol párizsi ismerősei, valamint a svéd követség és a tengerészeti minisztérium fogadta. December közepén a Niagarát nézte meg, s olyan hatást tett rá, hogy festményben akarta megörökíteni. A Fehér Háznál úgy nyilatkozott, hogy az a legszebb épület, amit valaha is látott. El volt ragadtatva a Washington emlékmű méreteitől, egyáltalán: a fiatal, de erőteljes amerikai képzőművészettől.¹⁵

Meglátogatott néhány híres magángyűjteményt, s az itt szerzett benyomásairól nyilatkozott a „The World”-ban. A riporter kérdésére („Ugye meglátogatta a néhai Wil-



3. kép. Ellinger: Munkácsy jelmezben az 1882. évi pesti banketten

12. Ld. a 8-as jegyzetet!

13. MMVL. 165. sz. 148. p.

14. A lapok xerox másolatai – Záhonyi Clemens Botond jóvoltából – a Déri Múzeum képzőművészeti adattárában található.

15. The World, 1886. november 14 (vol. XXVII., No. 9,217): Munkácsy érkezése. Nov. 19. 3. p.: Hatalmas tömeg a Krisztus Pilátus előtt. nov. 22.: Predikáció Munkácsy képéről, nov. 18. 2. p. Munkácsy elutazik New Yorkból, dec. 1. 1. p.: Munkácsyt ünneplik Washingtonban, dec. 3. 1. p.: Munkácsy a Capitoliumban, dec. 4. 5. p.: Ahogy Munkácsy lát minket, dec. 14. 4. p.: Munkácsy a Niagaránál. 1887. január 2. 3. p.: Munkácsy az óceánon.



4. kép. Részlet a Krisztus Pilátus előttből, 1881
(Bokor Zsuzsa felvétele)

liam H. Vanderbilt galériáját?") azt felelte: „Igen, és meglepetéssel tapasztaltam a gyűjtemény kiválóságát. M. Secretan párizsi és Richard Wallace londoni gyűjteményét kivéve egy galériát sem ismerek, amely ilyen gazdag lenne a modern művészet *chef d'ouvres*-ben. Úgy képzelem, hogy ez lehet a legszebb gyűjtemény Amerikában, bár sajnos nem láttam Mr. Walters-ét Baltimore-ban vagy Mr. Quincy Shaw-ét Bostonban, akiket tiszta ízlésű műgyűjtőként tartanak számon.” . . .

Munkácsy a nagyrabecsülés hangján szól Henry G. Marquandról és műkincs-gyűjteményéről, és úgy jellemezte őt, mint a legkifinomultabb ízlésű embert: „Képgyűjtőként Mr. Marquand még kezdő, de az a néhány kép, ami az övé, nagy meglepetést okozott. Nagy mesterek legnagyobb értékű képei vannak meg gyűjteményében: Van Dyck, Rembrandt, Rubens, Velasquez, Van Eyck, Frans Hals és Sir Joshua Reynolds művei. Ilyen képek ritkán találhatók magángyűjteményekben. Úgy értesültem, hogy Mr. Marquand egy idő után képtárat akar építeni a legnagyobb régi mesterek munkáiból létrehozandó kiállítás számára. Ha egy ilyen kol-

lekción hozna létre, a nagy múzeumok példáját követő gyűjtemény lenne . . .

Nagy örömmel állapítom meg, hogy sok amerikai műpártoló emel speciális felső világitású képtárat képei bemutatására. Ez nem általános az európai gyűjtőknél. Ilyen képtára van Mr. William Astornak és Mr. August Belmontnak. Az előző a francia iskola sok jó példáját tartalmazza, elsősorban Jules Bretont és egy különösen szép Troyont-*L'OEil du Maitre* -, amely egy juhnyáját néző juhászkatyát ábrázol. Mr. Belmont galériája nagyon kényelmes berendezésű, olyan, mint egy nappali szoba. A falra különböző európai iskolák képei vannak aggatva, köztük Knausnak, Rosa Bonheur-nak, Troyannak, Rousseau-nak, Gallait-nak és Leys-nek néhány fontos remekműve . . .

Természetesen nagyon örültem annak, hogy saját képeimet, amelyek az elmúlt tizenöt évben kerültek ebbe az országba, viszontláthattam. Olyanoknak tűntek nekem, mint külföldre házasodott gyermekek. Különös érdeklődéssel töltött el, hogy Miltonomat, amelyet Mr. Robert Lennox Kennedy ajándékozott a Lennox Könyvtárnak, viszontláthattam. Sajnálom azonban, hogy jelenlegi helyén nem kap elég fényt, és hogy a képtár a nagyközönség számára nehezen hozzáférhető. Azt találtam, hogy e miatt nagyon sok ember még soha sem látta a képet . . .”¹⁶

Míg Munkácsy beutazta Amerikát, nyilatkozott, fogadásokra járt, az érdeklődés nem csökkent a *Krisztus Pilátus előtt* bemutatója iránt. Nyilatkoztak a művészek, poli-

16. N. N. Munkacsy talks of art (Munkácsy a művészetről beszél) = The World, 1887. január 3. 5. p. Fordította: Koltay Klára. Munkácsy ebben a riportban említette még Robert L. Stuart. S. V. Avery, Morris K. Jesup, Jay Gould gyűjteményeit, de terjedelmi okok miatt ezeket a részeket nem közöljük.



5. kép. *Ecce homo*, 1896

tikusok, egyházi személyek, híres újságírók, a „New York Star”-ban, „Theatre”-ben, a „Figaró”-ban, a „The Magazin of Art”-ban stb. Egyetlen negatív észrevétel volt: a „New York Times” kritikus a az eseményt „az áhítatosság ürügyén történő pénzszerzés”-nek tartotta.

Közép- és dél-amerikai újságokban is jelentek meg cikkek és komoly tanulmányok, példaként említsük meg José Martí, a híres kubai költő és Amerika-szerte ismert újságíró tanulmányait. Már korábban ismerte Munkácsyt, s írt is róla a caracasi *Opinion Nacional* című lap 1882. március 28-i számában. Ekkor a *Milton* mutatta be (amelyet akkor már a Lennox Libraryban láthatott), s kijelentette: „*A mai idők egyik leghíresebb, legeredetibb és legfüggetlenebb festője egy magyar, akit Munkácsynak hívnak.*” Hasonló elragadtatással nyilatkozott 1886–87-ben, látva a Krisztus-kép New York-i bemutatóját. 1886. december 2-án írt „New York-i levele” 1887. január 28-án jelent meg a Buenos Aires-i *Nacion* című lapban. Ebben ezt írta a kubaiak Petőfije: „*Ma elmegyünk oda, ahova egész New York ellátogat. Megnézzük a magyar festő, Munkácsy Krisztusát. Éljen, éljen! – így mondják magyarul azt, hogy viva – kiáltozzák a festők, költők, újságírók, papok, politikusok mindenütt, ahol megjelenik Munkácsy, aki eljött New Yorkba mintegy azért, hogy még nagyobb hírverést csapjon képének és növelje látogatottságát . . . A pompa, amely útját kíséri, Rubens életére emlékeztet, aki mindent úgy szeretett, ha arany- és ezüsttel áttört szövet övezi . . .*” Ennek ellentétéként bemutatja a múltat, Munkácsy sanyarú gyermek- és ifjúkorát, Magyarországot, s megemlíti Liszt, Petőfi és Kossuth nevét, majd a képet elemzi. Ezt követően két Munkácsy-festményt és annak hőseit hasonlította össze (a *Siralomházat* és a *Krisztus Pilátus előttet*) s mindketőben saját szabadságeszméi megtestesülését látta.¹⁷ Természetes, hogy a „The World”

17. Székely András: Munkácsy – ahogy Jose Marti látta. Jose Marti Munkácsyról (*Salvador Bueno*) = Művészet, 1975. XVI. 11. 28–29. és 45. p. Idézet a 45. és 29. lapról.

írt legtöbbet a Krisztus kép látogatottságáról. Megtudjuk, hogy a vendégek közt volt Henry Marquand, J. H. Sanford, Horace Porter, John P. Kennedy, James Golgate, Rev. Arthur Brooks, C. Depew, Thomas A. Edison, Rev. W. Lloyd, a központi kongregációs templom főtiszteletese köszönőlevelet írt Munkácsynak, amelyben kifejezte nagyrabecsülését a Krisztus-kép iránt. Művészi alkotásként és a vallásosságot segítő eszközként egyaránt sokra értékelte.¹⁸ Ezt hirdette egyébként prédikációiban is. A magyar esteken *Korbay Ferenc* vezényelte a Kossuth kórust Munkácsy tiszteletére, a szilveszter estén és a hajónál, búcsúzáskor a debreceni *Balázs Kálmán* és cigányzenekara húzta a talpalávalót.

Amerikában sok magyar barátot és megrendelőt szerzett Munkácsy. Ekkor kerültek Kiss Emil bankár, Vécsey Armand muzsikus tulajdonába a Munkácsy-képek (pl. a Cigányok az erdőszélen), Pulitzerné arcmása pedig később készült, Párizsban.

Már Munkácsy otlletében több ajánlatot kapott Sedelmeyer: Alger tábornok, Detroit-ból pl. százezer dollárt fizetett volna. Legkomolyabb bevőknek mégiscsak John Wanamaker mutatkozott, aki minden idők legmagasabb összegét, százhuszezer dollárt (600 000 frankot) fizetett ki a *Krisztus Pilátus előttért*.¹⁹ Mint egy későbbi visszaemlékezéséből megtudjuk: eleinte nem értette, miért térdelnek, imádkoznak a kép előtt az emberek, miért tartják a prédikációkat itt. Fokozatosan szerette meg a képet, lett fanatikus rajongója.²⁰ A valószínűleg holland ösöktől származó Wanamaker alacsony sorból indult, de a nyolcvanas évekre már Amerika leggazdagabb embere lett.²¹ Philadelphióban, ebben az érdekes, quaker városban élt, itt találkozott Munkácsyval 1886. november végén, aki a *Siralomházat* jött megnézni. Pár napot Wanamaker házában maradt, elkészítette tizenöt éves leánya arcmását, majd a *Három hölgy a parkban* című festményt. Amikor Sedelmeyer és Munkácsy hazautazott, Wanamaker elhatározta a vételt. Colpachon kereste fel Munkácsyt és létrejött a megállapodás. Valószínűnek tűnik, hogy a nagy kép amerikai vándoroltatását 1887 tavaszától már Wanamaker biztosíthatta, s ő forgalmazhatta a kiküldött Munkácsy-képeket is. Így került amerikai tulajdonba a szalonképek, holland modorú életképek sora 1887-től. Vásárolt Charles Smith, Jay Gould, L. Roth, M. Fiske, A. Wilson (New York), Potter-Palmer (Chicago), Oliver Ames (Boston). Ekkor került a Metropolitan Museum of Art-ba a *Zálogház*. Ez a siker, valamint a Wanamakerrel kialakult üzleti kapcsolat biztosítékot jelentett Sedelmeyernek arra, hogy 1887 őszén kiküldje a *Golgotát* a *Mozart halála* című képpel együtt. Ezt Russel A. Alger detroiti milliomos vásárolta meg. A *Golgota* bemutatója ugyancsak New Yorkban, a Tabernacle kiállító helyiségében volt, Bukovics írta a terjedelmes katalógust, amely összefoglalta az eddigi bemutatók sajtóját és részletes tanulmányt közölt. Az ötödik kiadás már tartalmazta az amerikai reagálásokat is, pl. Daniel Huntingtonnak, a New York-i rajzakadémia tanárának levelét, vagy a brooklyni Franklin utcai templom presbiterének beszédét. Két hónap alatt több mint negyven cikk jelent meg a

18. The World cikke, 1886. nov. 19. 3. p.

19. *Carl Sedelmeyer: Michel von Munkacsy Sein Leben und seine künstlerische Entwicklung* (Paris, 1914) 28. p. ír a vételről (Alger 100 000 dollárt, Wanamaker „egy jelentős összeggel többet ajánlott”). Hír a Vasárnapi Újságban, 1887-ben (137. p.): 120 000 dollár volt a vételár.

20. *Pásztor Árpád: Wanamaker Munkácsyról* = Új Idők, 1914. XX. 498–99. p.

21. Nevét majd minden forrás rosszul írja, helyesen: Wanamaker. John Wanamaker (1838–1922) apjának tégláégető műhelye volt, ő is ott dolgozott kilencéves korától. Már fiatalon kitűnt szervezőképességével, a modern kereskedelem és a reklámozás úttörője lett. Életét ismerteti: *John Maas: New Light on Christ before Pilate* című tanulmánya (kézirat a Magyar Nemzeti Galéria adattárában) és Pásztor i. m., Reményi cikke. Ez a tanulmány elsősorban Wanamaker életrajza miatt érdekes, a műre vonatkozóan nem ad új adatokat, s nem ismer bizonyos európai forrásokat.

„New York Herald”-ban, a „Daily News”-ben, a „The Church”-ban, a „The Magazine of Art”, a „Figaró”-ban. Nyilatkoztak a New York-i, brooklyni, washingtoni unitárius, protestáns, katolikus, ortodox, zsidó, metodista teológusok és világi személyek. Több tízezer példány kelt el Waltner és Koepping rézkarcából.²²

John Wanamaker e sikersorozat után megvásárolta a *Golgotát* is 500 000 frankért (100 000 dollár).²³ A vándoroltatás után „Lindenhurst” nevű vidéki házába vitte a két Krisztus-képet, ahol külön képcsarnokot terveztetett. Amikor tűz ütött ki házában (1907. február 8-án), elsőként ezeket mentette ki a ráájukból kivágva.²⁴ A restaurálás után Philadelphiába, az 1911-ben felavatott Wanamaker-store-ba vitte a két Krisztus-képet és különteremben állította ki. A *Munkácsy room*-ot 1914-ben látta Reményi József, és így írta le: „A Munkácsy-terem megtekintése kitüntetésszámba megy. Mindenesetre nagy óvatossággal és körültekintéssel juthattam be. A manager a lelkemre kötötte, hogy a látogatásomról említést ne tegyek, legfőképpen amerikai újságírónak ne. A terem tompított fényében olyan hatású az első pillanatban – miután a Munkácsy-művek kontúrjait sem látni, csak nagy foltokat –, mint valami diszkrét kínai teaház előkelő vendégek számára berendezett szobája. Engem legalább ugyanez az érzés fogott el, amikor először léptem be egy kínai teaházba – Münchenben. A manager felcsavarta a villanykalantyút, a világosság fokozódott olyannyira, mint egy kápolnában, végül teljes fény áradt el a teremben. A két alkotás tizenöt méternyi távolságban áll egymással szemben. A manager úgy inszcenálta a világosság fokozását, hogy – az ő részéről persze akaratlanul – reinhardtí színpadí hatást váltott ki belőlem . . . Végre tudomást vettem a többi képről is, amely a Munkácsy-teremben függ. Egy nagy portré, Temple, bécsi festő műve a mesterről. Alatta Munkácsy palettája. Jobbra és balra tőle egy bronz mellszobor. Barias alkotása. A portréval szemben O. Tanner philadelphiai születésű néger festő két műve. Az illető ifj. Wanamaker költségén Párizsban végezte művészeti tanulmányait. Az egyik kép »Christ and his mother« Grecóra emlékeztető; a másik »The 12 virgins« című már egyénibb alkotásnak látszik. Sokkal kevésbé ismerem a néger pszichét, semhogy O. Tannerben a néger nép művészeti képességeinek egyik reprezentációját láthassam. A terem harmadik képe H. Jaquier »The flight to Egypt?« című alkotása, amely csak stílszerűség szempontjából hozható harmóniába Munkácsy műveivel.”²⁵

Reményi József (és egy másik újságíró, Pásztor Árpád) nemcsak azért ment ki Philadelphiába, hogy megnézzék a Munkácsy Room-ot, hanem John Wanamakerrel is tárgyalt 1914-ben. Ennek előzményeként röviden érintenünk kell a harmadik nagy Krisztus kép, az *Ecce homo* sorsát.

1896-ra megszületett a trilógia harmadik darabja, az *Ecce homo*. Miért nem a feltámadás? Hiszen a bibliai történelemben ez következett volna! A választ a megváltozott kö-

22. Christ on Calvary (5. kiadás), Paris, é. n. – 1887?/64. lap képekkel. Hátoldali hirdetése közli az árakat: Waltner különböző méretű metszete a *Krisztus Pilátus előtt*ről 18x30x72x150 dollár, Koeppingé, a *Golgotáról* 18-30-72-125 dollár.

23. Ezt az összeget a Vasárnapi Újság közölte (1888. 32. sz. 533. p.). Maas i. m. 175 000 dollárt (a Krisztus Pilátus előttre vonatkozóan 160 000 dollárt!) említ, ami 1983-ban kb. másfél millió dollárt ér. Ehhez képest nagyon kevésnek tűnik az 1988-as árverésen elért ár (60 000 és 47 500).

24. Wanamaker, majd örökösei katalógusokkal, lapokkal népszerűsítették a két nagy képet. Ezekben olvashatunk történetükről. *N. N.*: Two Great Pictures by Michael de Munkacsy—Christ before Pilate. Christ on Calvary. The Wanamaker Collection (é. n. – 1908–11. közt. 16 lap). *N. N.*: Christ before Pilate. Christ on Calvary by Michael de Munkacsy (1926, Rodman Wanamaker kiadása), 19 lap, 2 képpel. Ez utóbbi egy példánya, a két festmény áruházbeli fotóival, John R. J. Toland ajándékaként, a Déri Múzeum adattárában.

25. *Reményi József: The Munkacsy Room = A Hét*, 1914. XL. 753–755. p. Idézet a 754. és 755. lapról.

rülmények adják: Munkácsy egyre betegebb lett, Sedelmeyerrel kötött szerződése lejárt, a közönség, a műgyűjtők már az impresszionisták iránt érdeklődtek. Egyre több olyan jelenséget látott maga körül (Dreyfus-per, Szántó Kovács János meghurcolása), amely arról győzte meg: a nagy ember egyedül marad, a tömeg ingatag.²⁶ Így tehát nem a győzelmet, hanem a meghurcoltatást, a második találkozást festette meg 1895–96-ban. A premier Budapesten, a millennáris kiállítás keretében volt. Hírlett, hogy Munkácsy hazaköltözik, s a képzőművészetek fő felügyelője lesz. Ekkor már nagybeteg volt, s a végső összeomlás határán fogadta az ünneplést. Többé nem tért vissza párizsi műtermébe, Budapestről Baden-Badenbe vitték, majd Endenichbe, onnan haza. Itt Budapesten volt a nagy temetés 1900. május 9-én. Az *Ecce homot* Budapestről Bécsbe, Brüsszelbe, majd a szigetországba vitte egy magyar–angol konzorcium, amelynek Kádár Gábor grafikus, nyomdász, Munkácsy egykori barátja volt a vezetője.

Londonban például a Dowdeswell's Galériában, Dublinban a Királyi Ír Akadémián állították ki. Itt látta a 17 éves James Joyce, aki nagyszerű kritikát írt róla, kiemelve mély drámaiságát.²⁸ A manchesteri, yorkshire-i, brightoni és írországi vándorlást követően a kép átment egy angol társaság tulajdonába, majd Amerikába került. Itt korántsem volt olyan érdeklődés, mint 1887-ben, hiszen teret hódított az új művészet. John Wanamaker viszonylag konzervatív ízlésű gyűjtő és gazdag ember volt, nem cserélte ki a két Munkácsy-képet modernekre, de nem is vette meg a harmadik darabot. Biztosnak kell tekintenünk, hogy a tulajdonosok felajánlották neki az *Ecce homot*, de vagy nem tartotta elég kvalitásosnak, vagy nem tudtak megegyezni. Arra sem volt mód, hogy együtt szerepeljen a három festmény, mert a két első Krisztus kép Wanamaker jenkinstownbeli palotájában volt még ekkor. Így történhetett, hogy az *Ecce homo* visszahajózott az óhazába. Később, 1914-ben Wanamaker úgy nyilatkozott az őt felkereső újságíróknak, hogyha kéri a magyar állam, átengedi a két előző festményt. Az történt ugyanis, hogy Ernst Lajos műgyűjtő és Lázár Béla művészettörténész felvetette a trilógia megvásárlása, hazahozatala, s egy magyar templomban való együttes elhelyezése ötletét. Támogatta ezt több főpap (Csernoch János hercegprímás, Prohászka Ottokár püspök), de nem volt pénz. Így sor került ugyan 1914-ben az *Ecce homo* bemutatására, az Ernst Múzeumban, de még ennek megvételét sem szavazta meg a főváros tanácsa e háborús időszakban. Ekkor, 1916-ban jelentkezett egy nagystílű műgyűjtő, Déri Frigyes kereskedelmi tanácsos, s 76 000 aranykoronáért megvásárolta az *Ecce homot*. (Előzőleg, 1913-ban Bécsben, a Pisko-aukción már megszerezte a Golgota színvázlatát.) Amikor 1920-ban Debrecen városának ajándékozta hatalmas művelődéstörténeti gyűjteményét, már jelentős képtára volt, amelyet 1924-ben bekövetkezett halála után szállítottak Debrecenbe. Még Déri életében, 1923-ban letették a majdani múzeum alapköveit, s annak tervrajzát jóváhagyta Déri Frigyes. Györgyi Dénes építész egy tetővilágításos külön termet alakított ki az *Ecce homo* méretének, jellegének megfelelően, s ott helyezték el, több Munkácsy-mű társaságában.

A magyar állam később megvásárolta a *Krisztus Pilátus előtt* és a *Golgota* feles változatát, az ún. redukciókat, s azok a Fővárosi Képtárba, majd a Nemzeti Galériába kerültek.

26. Munkácsy két első képe hatott az őt látogató Anatole France-ra, aki 1892-ben megírta a *Judea helytartója* című novelláját. Rejtett válasz volt ez a Dreyfus-perre. Munkácsyt többek között ez a novella ösztönözte a téma újbóli elővételére.

27. Az *Ecce homo* gazdag irodalmát ld. az 1952-es emlékkiállítás (Bp. Múcsarnok) katalógusában és Sz. Kürti Katalin könyvében (ld. a 3-as jegyzetet).

28. *Egri Péter*: James Joyce kritikája Munkácsy Mihály *Ecce homo*járól = *Művészet*, 1961. II. 1. 18–21. p.

Így Magyarországon a két első kép redukciója és a harmadik, az *Ecce homo* eredetije látható. A *Krisztus Pilátus előtt* és a *Golgota* 1911-től 1987-ig egyazon helyen állt: Philadelphiában, a Marketstreeten lévő Wanamaker-store-ban. Ennek különtermét ugyan csak engedéllyel lehetett látogatni, de a két passióképet minden böjti és húsvéti szezonban az átrium, a nagy udvar fölé függesztették és ott bárki láthatta. 1987-ben a Wanamaker-alapítvány eladta az üzletet, s 1988 februárjában kalapács alá kerültek a Munkácsy-képek is. Az egyiket egy magát meg nem nevező kanadai gyűjtő, a másikat a New York-i Pannónia Galéria magyar tulajdonosa, Jules Beck (Bereczki Csaba) vásárolta meg.²⁹ Ezzel a sorozat örökre elveszett szemünk előtt: a trilógia darabjai most már három helyen állnak, nem középületben, hanem elzártan, s nincs is remény az összekeverülésre és a hazakerülésre. Szegényebb lett a magyar egyházművészet egy érdekes, értékes sorozattal! Tudvalévő, hogy már az 1880-as években mozgalom indult itthon a két Krisztus-kép megszerzésére. Vezetői a magyar egyházművészet patrónusai: Ipolyi Arnold és Haynald Lajos főpapok voltak. Jól látták ők, hogy Munkácsy képei nem első-sorban vallásos, hanem moralizáló tartalmú festmények, de erkölcsi nevelőhatásuk miatt méltónak érezték azokat a templomi elhelyezésre. Sajnos, az 1880-as években nem volt pénz a két festmény itthontartására, s a harmadik (talán a Feltámadás?) megrendelésére, 1914-ben a hármaskép hazahozatalára, a megvásárlására. Most, 1988-ban elmaradt az informálás, itthon senki nem tudott az aukcióról, és ha tudott volna? . . .

Összegzésül meg kell ismételnünk: a Krisztus képek vitatott darabjai a Munkácsy-életműnek. Abból a korból származnak, amikor már Munkácsy plebejus tematikája kimerült, s érdeklődése új művelődéstörténeti témák felé fordult. Az első képet hibátlanul megoldotta, a másodiknál jelentős kompozíciós hibák adódtak, a harmadik fáradt, s valóban hatásvadászó alkotás, még ha jellemző ereje őrzi is a régi Munkácsy-művek erényeit. Mindhárom képre illenek Végvári Lajosnak a *Krisztus Pilátus előtt*ről írt sorai: „*Munkácsy nem a múltban élt, hanem a jelenben, nem a múltat akarta reprodukálni, hanem a kortárs emberről volt mondanivalója*”.³⁰

Ez a mozzanat rokonítja már említett kortársaival: Ivanovval, Verescsaginnal, Antokolszkijjal, de még egykori tanítványával, Fritz von Uhde német festővel is. A vallásos téma jelentésváltozása már Munkácsynál megfigyelhető, fokozottabb J. Ensornál, Daumiernél, Rouaultnál, Uhdénál, később a magyarok közül Csontvárynál, Kernstok Károlynál, Koszta Józsefnél, Holló Lászlónál. Németh Lajos írta: „*A Jézus-ikonográfiában mindenütt jelentésváltozás figyelhető meg (. . .) Már a preraffaelitizmus kacérkodott a keresztény-szocializmussal (. . .) Az új Jézus-értelmezés paradigmája Uhde Jézus-ábrázolása volt: az ács fiaként, mesteremberként jelenítette meg. A Jézus-figura a századelő magyar szocialista irodalmában is mint az emberi testvériesülés, a társadalmi egyenlőség szimbóluma szerepelt.*”³¹

Ha Munkácsy nem is jutott olyan messze a társadalmi kérdésekben, mint utódai, mindenképpen elődjük volt! Nem vitatható azonosulása a magános hősökkel s szándékának őszintesége még akkor sem, ha hiúsága, befolyásolhatósága miatt hozzájárult felesége és Sedelmeyer hatásvadászó tervéhez, és így épp e művei nemzetközi attrakció, szuperprodukciónak révén járták be a világot. Richard Mutherrel értünk egyet: feladatunk „*elválasztani a kor hibáit a művész személyes érdemeitől*”.

29. Kereszty András riportja a New York-i árverésről – Mennyit ér Munkácsy Mihály? = Népszabadság, 1988. febr. 27. 13. p.

30. Végvári Lajos 1983. i. m. 71. p.

31. Németh Lajos: Vallásos festészet = Magyar művészet 1890–1919. (Bp. 1981) 82–83. p.

CHRISTUS-BILDER MUNKÁCSY MIHÁLYS IN AMERIKA

(Auszug)

Interessante und umstrittene Stücke des Lebenswerks Munkácsy Mihálys (1844–1900) sind die sich auf das Leben Jesu Christi beziehenden Gemälde „Christus vor Pilatus“ [Krisztus Pilátus előtt] (1881) und „Golgota“ (1884), welches auch unter dem Namen „Christus auf dem Kalvarienberg“ [Krisztus a Kálvárián] bekannt ist.

Beide sehr grossen Bilder wurden zuerst in Paris gezeigt, danach nahm sie der Maler Munkácsy's, Karl Sedelmeyer mit auf Europarundreise. Der gewaltige ideelle und materielle Erfolg, sowie das bereits seit 1870 in Amerika erwachte Interesse für die Munkácsy-Bilder bewegte ihn dazu, auch in der neuen Welt die Gemälde vorzustellen. Im November 1886 schiffte sich auch Munkácsy nach Amerika ein, um an der Vorstellung des Gemäldes „Christus vor Pilatus“ im „Old Tabernacle“-Ausstellungsraum teilzunehmen. Von der Aufnahme des Werkes durch das Publikum, der ruhmreichen Reise Munkácsy's berichten uns die zeitgenössigen Blätter, in erster Linie „The world“, da der Eigentümer, Pulitzer József, ungarischer Abstammung war. Wir erfahren, dass Munkácsy Washington und die Niagara-Fälle besuchte, und in Philadelphia das sich bereits seit 1871 dort befindliche Armesünderhaus besichtigte. Er besuchte sämtliche Privatsammlungen Amerikas und äusserte sich in „The world“ über die Sammlungen William Vanderbilts, Henry Marquands, William Astors und August Belmonts. Während des 6-wöchigen Besuches besichtigten mehrere hunderttausend Menschen das Gemälde „Christus vor Pilatus“, so auch die erwähnten Sammler und Millionäre (Horace Potter, John P. Kennedy, J. Gollgate), der weltberühmte Thomas Edison und der „kubanische Petőfi“ José Martí, der auch einen ausführlichen Report an die Zeitung „Opinion“ in Buenos Aires schickte.

Mehrere Millionäre wünschten das Bild zu kaufen, schliesslich siegte John Wanamaker, der 120 000 \$ für „Christus vor Pilatus“ und 100 000 \$ für das 1887 nach Amerika überführte „Golgota“ bot. 1889 lieh er beide Gemälde der Weltausstellung in Paris, nach ihrer Rückkehr verliessen die Gemälde Amerika nicht mehr. Eine Zeit lang befanden sich die Gemälde in der Villa Wanamakers in Jenkinstown, zwische 1911 und 1986 in Philadelphia in einem Extrasaal des Wanamaker-Store. Die Nachkommen Wanamakers führten die Tradition ein, beide Bilder während der Fastenzeit und der Ostersaison beide Bilder über dem grossen Hof aufzuhängen, so dass die Bilder auch der Allgemeinheit zugänglich wurden. Leider wurde das Warenhaus 1987 verkauft, und auch die Sammlung wurde im Februar 1988 in New York versteigert. Das erste Bild gelangte zu einem sich nicht nennen wollenden Sammler aus Kanada, „Golgota“ in eine New Yorker Galerie, deren Eigentümer ungarischer Abstammung ist. Dadurch wurde endgültig jede Hoffnung vernichtet, die Christus-Bilder Munkácsy's jemals wieder vereint in einer ungarischen Sammlung oder einer Kirche zu sehen. Munkácsy vervollständigte nämlich die Christus-Trilogie 1896 mit dem Gemälde „Ecce homo“. Auch dieses Bild ging auf Europa später auf Amerika-Tournee doch es wurde nicht von Wanamaker erworben. So wurde es 1915 in Budapest ausgestellt und 1916 durch den in Wien lebenden Handelsrat Déri Frigyes gekauft. Zusammen mit seinem Nachlass kam der „Ecce homo“ nach Debrecen in das Déri-Museum. Heute befindet es sich gemeinsam mit anderen Munkácsy-Bildern in einem Extrasaal des Museums (unter anderem befindet sich dort auch die Skizze zu Golgota), während die Reproduktionen der beiden anderen Bilder in der Ungarischen Nationalgalerie zu besichtigen sind.

Katalin Sz. Kürti